

6. RECHTEN VAN HET KIND

Op 26 januari 1990 heeft België het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK) ondertekend. Bij Decreet van 15 mei 1991 heeft het Vlaams Parlement het IVRK goedgekeurd. Vervolgens volgden de Franse en Duitse Gemeenschap alsook Kamer en Senaat. Op 16 december 1991 legde België zijn bekrachtigingsoorkonde neer op de zetel van de Verenigde Naties te New York. Het Verdrag is in België effectief in werking getreden op 16 januari 1992. In tegenstelling tot wat voor andere verdragen vaak het geval is, heeft de goedkeuring en inwerkingtreding door België van het IVRK niet lang op zich laten wachten. Bij Decreet van 15 mei 1991 heeft de Vlaamse Gemeenschap Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind goedgekeurd.

Met het oog op het toezicht op de naleving van de rechten van het kind in Vlaanderen traden op 17 oktober 1997 twee belangrijke decreten van 15 juli 1997 in werking. Beide decreten kwamen gelijktijdig tot stand in de geest van het IVRK. Ze waren het gevolg van een gezamenlijk initiatief van vijf vrouwelijke Vlaamse volksvertegenwoordigers. Aldus de parlementaire voorbereiding engageren regering en parlement zich tot een gezamenlijk project waar elkeen zijn verantwoordelijkheid neemt. Daarbij werd gesteld dat de plaats, die kinderen innemen, ook de politieke aandacht verdient.⁷

Kinderrechtencommissariaat

Het ene decreet strekt tot oprichting van een Kinderrechtencommissariaat en instelling van het ambt van Kinderrechtencommissaris (*B.S.* 7 oktober 1997). De Kinderrechtencommissaris wordt benoemd door het Vlaams Parlement. De eerste Kinderrechtencommissaris werd op 16 juni 1998 aangesteld.

Tijdens de parlementaire voorbereiding van het decreet werd uitdrukkelijk verwezen naar de aanbeveling van het Comité aan België 'een permanent coördinatie-, evaluatie-, analyse- en opvolgingsmechanisme in te stellen om de volledige toepassing van het Verdrag te garanderen zowel in de gemeenschappen als op federaal niveau'.⁸

De Vlaamse decreetgever heeft, naar het voorbeeld van Noorwegen, het Kinderrechtencommissariaat niet ondergebracht bij de regering

maar wel bij het Parlement. Voordelen zijn het groter democratisch gehalte van deze instelling en de daarmee gepaard gaande grotere zelfstandigheid. Deze zelfstandigheid wordt ook gewaarborgd daar waar het gaat over het budget en het personeel.

De Kinderrechtencommissaris krijgt in het decreet drie hooftopdrachten toegewezen die elk te maken hebben met de verdediging van de belangen van het kind: 1° zij ziet toe op de naleving van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind; 2° zij staat in voor de opvolging, de analyse, de evaluatie en de bekendmaking van de levensomstandigheden van het kind; 3° zij treedt op als vertolker van de rechten, de belangen en de noden van het kind (art. 4).

Bij de uitoefening van deze opdrachten dient de Kinderrechtencommissaris, met het Verdrag als leidraad, in het bijzonder aandacht te besteden aan: 1° de dialoog met het kind en met de organisaties actief rond individuele en collectieve dienstverlening aan of belangenbehartiging van het kind; 2° de maatschappelijke participatie van het kind en de toegankelijkheid voor het kind van alle diensten en organisaties die met het kind te maken hebben; 3° het toezicht op de conformiteit met het Verdrag van de wetten, decreten, besluiten en verordeningen, met inbegrip van de procedurele regels welke een aangelegenheid regelen waarvoor de Vlaamse Gemeenschap of het Vlaams Gewest bevoegd is; 4° de verspreiding van informatie over de inhoud van het Verdrag, in het bijzonder ten behoeve van het kind (art. 5).

De Kinderrechtencommissaris is bij de uitoefening van haar opdrachten bevoegd om: 1° op eigen initiatief of op verzoek van het Vlaams Parlement een onderzoek in te stellen met betrekking tot de naleving van het verdrag; 2° klachten die betrekking hebben op de niet-naleving van het Verdrag te onderzoeken en zo mogelijk gericht door te verwijzen naar de voorzieningen. Zij beschikt over een ruim initiatiefrecht waardoor zij te allen tijde informatie kan verzamelen over elk onderwerp dat binnen zijn bevoegdheden ligt. Zowel zij als haar personeelsleden zijn gebonden door het beroepsgeheim (art. 6 en 11).

Met het oog op de gerichte doorverwijzing van klachten door het Kinderrechtencommissariaat naar de bevoegde voorzieningen werden tussen het Kinderrechtencommissariaat en JO-lijn afspraken gemaakt over de concrete klachtenbehandeling. JO-lijn is een informatie- en luisterlijn voor jongeren, ouders en iedereen met vragen over de hulpverlening in de bijzondere jeugdbijstand. Men kan er terecht voor informa-

7. *Parl. St.* VI. Parl. 1996-1997, nr. 657-3, p. 4

8. Slotbeschouwingen van het VN-Comité voor de Rechten van het Kind bij het eerste Belgische rapport betreffende het Verdrag van de Verenigde Naties inzake de rechten van het Kind, § 13 (verkrijgbaar bij het Ministerie van Justitie).

tie of advies, of met een klacht over de werking van de bijzondere jeugdbijstand. Er werd afgesproken dat specifieke vragen en klachten m.b.t. bijzondere jeugdbijstand doorverwezen worden naar JO-lijn. Vragen en klachten die rechtstreeks handelen over kinderrechten worden doorverwezen naar het Kinderrechtencommissariaat. Deze taakverdeling mag wel geen afbreuk doen aan de keuze van de melder. Vraagt deze de uitdrukkelijke opvolging door JO-lijn/ het Kinderrechtencommissariaat dan zal deze keuze gerespecteerd worden.

De Kinderrechtencommissaris brengt jaarlijks verslag uit aan de voorzitter van het Vlaams Parlement over de wijze waarop zij de rechten van kinderen verdedigt en hun belangen behartigt. Zowel in 1999 als in 2000 deed zij dat rond 20 november, de verjaardag van de goedkeuring door de VN van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind. Het verslag werd in plenaire zitting besproken. Desgewenst kan de Kinderrechtencommissaris aan de voorzitter ook tussenijdse verslagen bezorgen met het oog op een bespreking in plenaire vergadering. Zij bezorgt haar verslagen aan de Federale Overheid opdat deze ermee zou kunnen rekening houden bij het opstellen van het vijfjaarlijkse rapport voor het Comité van de Rechten van het Kind (art. 12).

Toetsing van het regeringsbeleid aan de naleving van de rechten van het kind: kindeffectrapportage – jaarlijkse verslaggeving

Het andere decreet betreft de instelling van het kindeffectrapport en de toetsing van het regeringsbeleid aan de naleving van de rechten van het kind (B.S. 7 oktober 1997).

In de parlementaire voorbereiding lezen we dat het Parlement aan de regering een duidelijk mandaat heeft willen geven om werk te maken van kinderrechten.

Artikel 3 van het decreet stelt: “Het regeringsbeleid wordt overeenkomstig de bepalingen van dit decreet getoetst op de naleving van het Verdrag.” De toetsing van het regeringsbeleid gebeurt door de instelling van de kindeffectrapportage (KER) en de opstelling van twee jaarlijkse verslagen.

Kindeffectrapportage

Het decreet omschrijft het kindeffectrapport als het rapport dat de situatie van het kind in zijn onmiddellijke omgeving beschrijft alsmede de te verwachten gevolgen hierop van een voorgenomen beslissing en de alternatieven ervoor [art. 1, d)]. Bij de parlementaire voorbereiding werd verduidelijkt dat de onmiddellijke omgeving van

het kind het gezin is. Deze zienswijze is gebaseerd op het Verdrag, met name de artikelen 5 en 18 van het Verdrag.

Het decreet precificeert dat het kindeffectrapport minstens volgende informatie dient te omvatten: het effect van de voorgenomen beslissing op het kind, alternatieven voor de voorgestelde beslissing, inzonderheid een beschrijving van de beoogde maatregelen om belangrijke nadelige gevolgen van de beslissing te vermijden, te beperken en zo mogelijk te verhelpen, een opgave van de moeilijkheden die er ondervonden werden bij het verzamelen van de vereiste informatie (art. 5).

De verplichting tot opmaak van een kindeffectrapport, zoals decretaal voorzien, houdt in dat elk ontwerp van decreet op het ogenblik van indiening bij het Vlaams Parlement vergezeld wordt van een kindeffectrapport, *voorzover* de voorgenomen beslissing kennelijk het belang van het kind rechtstreeks raakt. De regering heeft tevens de mogelijkheid van deze verplichting af te wijken na advies van een door haar aan te wijzen ter zake deskundige commissie (art. 4 eerste en tweede lid).

Uit de bepalingen van het decreet valt af te leiden dat *geen* KER opge maakt dient te worden:

- als het niet gaat om een ontwerp van decreet; voorstellen van decreet, afkomstig van een individueel parlementslid, ingediend bij het parlement, vallen niet onder de verplichting; evenmin zijn onderhevig aan deze verplichting ontwerpen van besluit, reglementen. Niets sluit uit dat de regering/ minister/ volksvertegenwoordiger/ administratieve overheid op eigen initiatief zou besluiten tot de opmaak van een KER;

- als het ontwerp het belang van het kind kennelijk niet rechtstreeks raakt. Dit is eigenlijk een vrij beperkende omschrijving. Inderdaad, niet alleen is vereist dat het belang van het kind rechtstreeks geraakt wordt. Het woordje ‘kennelijk’ duidt erop dat daartoe geen grondig onderzoek vereist is. Het moet m.a.w. zeer duidelijk zijn dat het ontwerp een rechtstreekse band heeft met het belang van het kind;

- als de regering een advies gevraagd heeft aan de deskundige commissie. Daarbij is zij niet verplicht het advies van deze commissie te volgen.

Bij Besluit van 14 juli 1998 heeft de Vlaamse regering de deskundige commissie opgericht.⁹

9. Besluit van de Vlaamse regering van 14 juli 1998 tot oprichting van de deskundige commissie, bedoeld in artikel 4 tweede lid van het Decreet van 15 juli 1997 houdende instelling van het kindeffectrapport en de toetsing van het regeringsbeleid aan de naleving van de rechten van het kind (B.S. 28 augustus 1998), zoals gewijzigd bij Besluit van de Vlaamse regering van 27 oktober 1998 (B.S. 16 december 1998).

De minister die bevoegd is voor het beleidsdoel waarop het (voor)ontwerp van decreet betrekking heeft, wordt gemachtigd om het advies van de commissie te vragen wanneer hij van oordeel is dat het ontwerp het rechtstreeks belang van het kind raakt en hij/ zij een afwijking van de kindeffectrapportageverplichting aangewezen acht (art. 2). Een juiste inschatting door de bevoegde minister van de gevolgen van het ontwerp voor kinderen is dan ook van uitermate groot belang voor de toepassing van de kindeffectrapportageverplichting.

In artikel 3 van het besluit is bepaald dat de commissie dient te bestaan uit vijf vaste leden. Drie dienen benoemd te worden op basis van hun kennis en deskundigheid in effectrapportage. Twee op basis van hun vertrouwdsheid met de rechten van het kind, zoals verwoord in het Verdrag. Er is tevens voorzien in plaatsvervangende leden. Artikel 4 bepaalt dat, naargelang de inhoud van het ontwerp van decreet, de commissie kan een beroep doen op, maximaal, drie deskundigen (art. 4).

Op 27 oktober 1998 heeft de Vlaamse regering de leden van de commissie benoemd. Voorzitter van de commissie is prof. dr. Eugene Verhellen. De commissie werd op 21 januari 1999 geïnstalleerd. Een huishoudelijk reglement werd aangenomen dat door de regering op 9 februari 1999 bekrachtigd werd (*B.S.* 3 april 1999). Het secretariaat van de commissie wordt waargenomen door de administratie Gezin en Maatschappelijk Welzijn.

Het decreet stelt expliciet dat de beslissing om af te wijken van de verplichting tot opmaak van een kindeffectrapport door het Parlement beoordeeld zal worden naar aanleiding van de stemming over het ontwerp van decreet (art. 4 derde lid). Het lijkt evident dat in dit verband ook een rol weggelegd is voor het Kinderrechtencommissariaat.

Voor de opmaak van een KER kan de regering een beroep doen op haar administratie of een overeenkomst sluiten met één of meerdere centra gespecialiseerd in effectrapportage (art. 4 vierde lid).

Artikel 11 van het decreet voorziet in een trapsgewijze invoering van de voorgeschreven kindeffectrapportage. Zo werden er bij besluit van de Vlaamse regering van 19 januari 1999 reeds 19 bevoegdheden omschreven, waaronder de jeugdbescherming, waarbinnen een KER dient opgesteld te worden (*B.S.* 24 februari 1999).

Tot op vandaag werden twee kindeffectrapporten opgemaakt.¹⁰ Aan de deskundige commissie werd nog geen advies gevraagd. Wel maakte de commissie reeds gebruik van haar bevoegdheid om op eigen initiatief samen te komen.

Het feit dat de decretaal voorziene kindeffectrapportageverplichting zo weinig toepassing vindt, is zeker ten dele te verklaren door de beperkte draagwijdte van de verplichting tot opmaak van een KER enerzijds en het ontbreken van een methodiek anderzijds. Ontwerpen van decreet maken slechts een relatief klein deel uit van de Vlaamse regelgeving. De uitvoeringsbesluiten nemen een veel belangrijkere plaats in. De verplichting bleef daarenboven beperkt tot 19 bevoegdheden. Buiten de bepalingen van het decreet waren er geen voorschriften voorhanden voor de opmaak van een KER. Minstens even belangrijk als verklaring is echter het gegeven dat ministers en ambtenaren zich nog niet voldoende bewust zijn van de gevolgen voor kinderen en jongeren van nieuwe regelgeving die voorbereid wordt. Dat maakt dat blijkbaar vaak zelfs niet overwogen wordt om een KER op te maken.

Vandaar dat de coördinerend minister kinderrechten binnen de Vlaamse regering – mevrouw Mieke Vogels, Vlaams Minister van Welzijn, Gezondheid en Gelijke Kansen – op 27 april 2001 een ‘Handleiding en methodiek KER’ ter beschikking heeft gesteld. Dit instrument kwam tot stand onder begeleiding van een ad-hocwerkgroep waarbij een beroep werd gedaan op de expertise van de Jeugdparagraaf Antwerpen, Jeugdeffectrapportage (VUB), Kind en Gezin, de Vlaamse Onderwijsraad, het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie, de Bond voor Grote en Jonge Gezinnen en de administratie Gezin en Maatschappelijk Welzijn. Verder werd rekening gehouden met de adviezen van het Kinderrechtencommissariaat, de deskundige commissie en de aanspreekpunten kinderrechten bij de Vlaamse Gemeenschap. Dit instrument moet de bevoegde ambtenaar toelaten op een vlotte manier na te gaan wat de gevolgen zijn voor kinderen en jongeren en hun rechten van het voorontwerp van decreet dat voorbereid wordt. Het is niet de bedoeling om een grondig wetenschappelijk onderzoek te voeren, wat vertragend zou kunnen werken op het wetgevend

10. Kindefectrapport van 29 januari 1999 betreffende het ontwerpdecreet tot wijziging van het Decreet van 3 maart 1993 houdende statuut van de terreinen voor openlucht recreatieve verblijven; Kindefectrapport bij het ontwerp van decreet houdende wijziging van sommige bepalingen van de Decreten betreffende de radio-omroep en de televisie, gecoördineerd op 25 januari 1995.

proces. Uiteraard kan men beroep doen op een extern centrum, zoals voorzien door het decreet, maar dit instrument geeft de ambtenaar de mogelijkheid de inschatting ook zelf te maken. Zo heeft het instrument ook een sensibiliserend effect. Het zal de bevoegde minister/ administratie/ ambtenaar aanmoedigen om stil te staan bij de effecten op kinderen en jongeren van de voorgenomen beleidsbeslissing. Mogelijkerwijze zal het zelfs een kwaliteitsverhogend effect hebben. Effectrapportering kan immers een belangrijke methodiek worden om de kwaliteit van de regelgeving te verbeteren.

Op 27 april 2001 keurde de Vlaamse regering ook een voorontwerp van besluit goed waardoor de verplichting tot opmaak van een KER, zoals decretaal voorzien, zal uitgebreid worden tot alle bevoegdheden van de Vlaamse Gemeenschap. Zo wordt uitvoering gegeven aan het Vlaamse regeerakkoord waarin vooropgezet wordt de kindeffectrapportage uit te breiden tot alle beleidsniveaus. Nadat de Raad van State zijn advies gegeven zal hebben, zal het ontwerpbesluit ter definitieve goedkeuring aan de Vlaamse regering worden voorgelegd.

Verslaggeving omtrent de implementatie van het Verdrag

De eerste jaarlijkse schriftelijke verslaggeving behelst de implementatie van het Verdrag. Het verslag dient vóór 30 september aan het Vlaams Parlement en de Kinderrechtencommissaris overgemaakt te worden (art. 6 KER-decreet).

In uitvoering van deze bepaling werd besloten tot de aanduiding van een aanspreekpunt/ aandachtambtenaar kinderrechten binnen elke administratie van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap en instelling die “een band heeft met de problematiek van de kinderrechten”. Met de aanstelling van deze 24 aanspreekpunten kinderrechten binnen de verschillende beleidsdomeinen (welzijn, leefmilieu, huisvesting, onderwijs, van de Vlaamse administratie doet de Vlaamse Gemeenschap aan netwerkontwikkeling binnen haar eigen organisatie met het oog op de verbetering van de positie van kinderen. De voorbereiding van het jaarverslag van de Vlaamse regering inzake kinderrechten is de eerste opdracht van deze aanspreekpunten. De coördinatie gebeurt door de administratie Gezin en Maatschappelijk Welzijn. Dit gebeurde reeds in 1999 als in 2000.¹¹

De Vlaamse regering keurde op 29 september 2000 het tweede jaarverslag inzake kinderrech-

ten goed. Minister Vogels, coördinerend minister kinderrechten binnen de Vlaamse regering, heeft het verslag vervolgens overgemaakt aan het Vlaams Parlement en het Kinderrechtencommissariaat. Het werd in de commissie Welzijn, Gezondheid en Gelijke Kansen besproken op 30 november 2000 en op 19 januari 2001 gaf de Kinderrechtencommissaris haar commentaar.

Het verslag is een vooruitgangsrapport. Het jaarverslag 2000 omvat de acties die de Vlaamse overheid ondernam op het vlak van de rechten van het kind tussen 1 januari 1999 en 31 maart 2000.

In het verslag wordt een onderscheid gemaakt tussen het gevoerde horizontale en verticale beleid.

Een inclusief Vlaams kinderrechtenbeleid vraagt dat er zowel horizontaal, over alle bevoegdheden heen, als verticaal, vanuit de bestaande bevoegdheden gewerkt wordt. Hét uitgangspunt van een inclusief Vlaams kinderrechtenbeleid is het VN-Verdrag van 20 november 1989 inzake de Rechten van het Kind. Aan de horizontale aanpak wordt vorm gegeven door de coördinerend minister kinderrechten in samenwerking met de aanspreekpunten kinderrechten die in 25 administraties en instellingen van de Vlaamse Gemeenschap werden aangeduid.

In het kader van het verticale beleid werden de acties die in de diverse bevoegdheden ondernomen werden, gescreend op basis van de vier hoofdbeginselen van het Verdrag, nl. het hoger belang van het kind, het recht op non-discriminatie, het recht op leven, overleven en ontwikkeling en het recht op participatie.

Het verslag wordt afgesloten met een aantal beleidsaanbevelingen die zowel betrekking hebben op het horizontale als op het verticale beleid.

Verslaggeving omtrent de eerbiediging van het Verdrag in landen en regio's waarmee de Vlaamse Gemeenschap een samenwerkingsakkoord heeft gesloten

De tweede jaarlijkse verslaggeving behelst de eerbiediging van de rechten zoals omschreven in het Verdrag in die landen en regio's waarmee de Vlaamse Gemeenschap een decretaal goedgekeurd exclusief en algemeen samenwerkingsakkoord heeft gesloten (art. 8). In het kader van deze verslaggeving dient het verslag vóór 31 maart aan het Vlaams Parlement voorgelegd te worden. Het wordt voorbereid door de administratie Buitenlands Beleid. Dit verslag moet niet overgemaakt worden aan het Kinderrechtencommissariaat.

11. Men raadplege:
<http://www.wvc.vlaanderen.be/kinderrechten/>

Het verslag wordt samengesteld op basis van documenten die publiek worden gemaakt betreffende voormelde landen door het VN-Comité voor de Rechten van het Kind.

Joost VAN HAELST
Coördinatie Kinderrechten
Administratie Gezin en Maatschappelijk Welzijn

Herstelrecht in Vlaanderen

INLEIDING

Het Belgische jeugdrecht is aan verandering toe. In de aanpak van jeugdcriminaliteit lijkt het heersende beschermingsmodel immers niet meer te voldoen. Daarom wordt er uitgekeken naar een andere aanpak van de jonge dader. Een model dat hierbij wordt voorgesteld is dat van het jeugdsanctierecht.

Het dilemma tussen delinquenten jongeren beschermen en/of sanctioneren wordt echter doorkruist door een andere aanpak, namelijk een aanpak waarin de herstelgedachte centraal staat. Ook in de huidige praktijk blijken reeds tal van projecten en experimenten aanwezig die zich profileren als 'herstelgerichte initiatieven'.

De Vlaamse overheid zelf ondersteunt een twaalfstal van die diensten. Het gaat hierbij om allerlei vormen van bemiddeling of vereffening, organiseren en begeleiden van gemeenschapsdienst en/of bepaalde vormingsprojecten. Omwille van de relatief ongeplande uitbreiding die deze sector heeft gekend, wordt bij het beleid de nood dan ook acuut aan een meer systematisch zicht op deze nieuwe sector. Daarom werd door de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Algemeen Welzijnsbeleid, een onderzoeksproject uitgeschreven dat moet bijdragen tot een betere kennis en overzicht van de praktijk van herstelgerichte afhandelingen voor minderjarigen.

Daarnaast is er de werkvorm 'Family Group Conferences', dat in de herstelgedachte lijkt te passen. Omdat ook Vlaanderen openstaat voor dit initiatief, vond de Vlaamse Gemeenschap het nodig geld vrij te maken voor een experiment rond FGC in de context van jeugddelinquentie en voor de wetenschappelijke opvolging ervan.

Een bespreking van deze twee projecten vormt de verdere inhoud van deze tekst.

BESCHRIJVEND ONDERZOEK OVER HERSTELGERICHTE AFHANDELINGEN VAN DELICTEN GEPLEEGD DOOR MINDERJARIGEN

Om te komen tot een systematisch zicht op de sector en een inzicht in de herstelgerichte aanpak ervan, werd door de Vlaamse Gemeenschap geopteerd voor een **interuniversitair onderzoek**. Dit betekent dat de universiteiten van Gent (Centrum voor de Rechten van het Kind van de UG¹²), Brussel (vakgroep criminologie VUB¹³) en van Leuven (onderzoeksgroep Jeugdcriminologie van de K.U.Leuven¹⁴) nauw samenwerken om te komen tot een geïntegreerde en dus gemeenschappelijke rapportage.

De **onderzoeksvragen** worden op vier niveaus gesitueerd:

- *theoretisch conceptuele vragen* zoeken naar de essentiële kern van het herstelrechtelijk denken en hoe we deze kunnen herkennen in de praktijk die zich als herstelgericht aandient. De bedoeling is dan ook een gedeeld concept inzake herstelrecht op te stellen en daar een aantal indicatoren voor de praktijk in Vlaanderen uit af te leiden;

- *juridische vragen* onderzoeken het 'juridisch statuut' van de herstelrechtelijke praktijken. Zo wordt o.m. bekeken in hoeverre (bepaalde) rechtswaarborgen cruciaal zijn in de praktijk, en of deze waarborgen niet eerder kunnen worden afgewogen tegenover feitelijk vaststelbare voor- en nadelen;

- *institutioneel-administratieve vragen* gaan over de wijze waarop de diensten afzonderlijk moeten worden geïnstitutionaliseerd en over de opstelling van een overleg- en stuurplatform tussen de diensten en het beleid;

- *descriptief sociaal-wetenschappelijke vragen* worden in twee luiken gesteld. Een puur descriptief luik bevat een overzicht van hoe de herstelgerichte praktijken concreet verlopen. Voor zover mogelijk wordt ook een evaluerend luik ingebouwd, waarin gepoogd wordt de al dan niet aanwezige meerwaarde van de herstelgerichte werkvormen duidelijk te stellen. Deze vraag veronderstelt de systematische opvolging van de praktijk.

In dit onderzoek wordt gekeken naar **drie werkvormen**: herstelbemiddeling, leerprojecten en gemeenschapsdienst. In principe komen alle onderzoeksniveaus aan bod in het onderzoek van

12. O.l.v. prof. E. VERHELLEN met als onderzoeker F. SPIES-SCHAERT.

13. O.l.v. prof. CH. ELIAERTS en J. CHRISTIAENS met als onderzoeker C. VAN DIJK.

14. O.l.v. prof. L. WALGRAVE en prof. I. VAN WELZENIS met als onderzoeker S. VAN GRUNDEBEECK.